

ЗДІЙСНЕННЯ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА МАТЕРИНСТВО, БАТЬКІВСТВО: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АСПЕКТ

ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ И ОГРАНИЧЕНИЕ ПРАВА ЛИЦА НА МАТЕРИНСТВО, ОТЦОВСТВО: КОМПАРАТИВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

REALIZATION AND LIMITATION OF RIGHT FOR PERSONALITY ON MATERNITY, PATERNITY: COMPARATIVE ASPECT

Аннотація: стаття присвячена аналізу чинного сімейного законодавства та доктринальних підходів до проблем здійснення й обмеження права на материнство та батьківство з урахуванням світового досвіду правового регулювання обумовлених прав. Виявлено окремі законодавчі обмеження здійснення суб'єктивного права на материнство, батьківство.

Ключові слова: подружжя, сімейні відносини, право на батьківство, право на материнство, дитина, здійснення суб'єктивного права, обмеження особистого права, моральні засади суспільства, інтереси сім'ї.

Аннотация: статья посвящена анализу действующего законодательства и доктринальных подходов к проблемам осуществления и ограничения права на материнство, отцовство с учетом мирового опыта правового регулирования обозначенных прав. Установлены отдельные законодательные ограничения осуществления субъективного права на материнство, отцовство.

Ключевые слова: супруги, семейные отношения, право на отцовство, право на материнство, ребенок, осуществление субъективного права, ограничение личного права, моральные принципы общества, интересы семьи.

Annotation: the article is devoted the analysis of current domestic legislation and doctrine going near the problems of realization and limitation of right on maternity and paternity taking

into account world experience of the legal adjusting of the conditioned rights. It is discovered, separate legislative limits, realizations of equitable right, on maternity, paternity.

Key words: *married couples, domestic relations, right on paternity, right on maternity, child, realization of equitable right, limitation of the personal right, moral principles of society, and interests of family.*

Вступ. Батьківство та материнство є основою забезпечення життєдіяльності сім'ї [1].

У ст. 51 Конституції України материнство названо предметом державної охорони.

З прийняттям СК України було значно збільшено кількість статей, що регулюють особисті немайнові відносини подружжя. Так, зокрема, до переліку вказаних вище прав було додано право на материнство (батьківство). Закріплення такого особистого, природного права жінки та чоловіка є новелою в сімейному законодавстві України.

Ще в минулому столітті вчені материнство визначали як становище жінки в зв'язку з народженням, утриманням та вихованням дитини, а батьківство – як факт походження дитини від певного чоловіка [1]. Сучасна правова теорія під зазначеними правовими станами розуміє не тільки соціальну якість суб'єктів-носіїв, а органічну єдність соціальних, правових і психологічних характеристик. Так, материнство у праві тлумачиться як біо-соціально-психологічно-правовий стан жінки, а батьківство – соціально-правовий стан чоловіка, зареєстрованого батьком дитини, що пов'язаний насамперед з наявністю між батьком і дитиною біологічного (кровного) споріднення. Тобто з наведеного випливає, що батьківство та материнство поєднує першочергово наявність кровного споріднення між батьком (матір'ю) та дитиною, тому батько, матір мають біологічні права на свою дитину.

Постановка проблеми та аналіз літературних джерел. Зокрема, вагомий внесок у розробку доктрини «правова категорія здійснення прав», «обмеження

прав» зробили Є. О. Міщурін, а саме щодо обмеження майнових прав фізичних осіб, у дослідженнях проблем межі здійснення суб'єктивних цивільних прав М. О. Стефанчук [5]. П. М. Рабинович досліджував загальнотеоретичний аспект меж здійснення прав людини, Л. В. Красіцька присвятила цьому монографічну працю «Проблеми здійснення та захисту особистих немайнових та майнових прав батьків і дітей». О. В. Сінгубов [8] спробував визначити проблематику та методологію здійснення особистих немайнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб тощо.

Мета статті. На підставі розробленої цивільно-правової доктрини, присвяченої проблемам здійснення прав фізичних осіб, обмеженням прав, установити сутність здійснення права, обмеження права особи на материнство та батьківство, визначити правову природу та нормативні підстави набуття вказаного особистого немайнового права.

Результати досліджень. Положення чинного СК України викликають певний резонанс серед представників сімейно-правової доктрини. Так, І. В. Жилінкова жартує щодо норм (ст. 49, 50 СК України), в яких ідеться про право на материнство, батьківство. Автор слушно вказує, що «(читаючи їх („дружина має право на материнство“, „чоловік має право на батьківство“), так і хочеться сказати: “Дякую Кодексу за турботу, за те, що дозволив бути батьком та матір'ю, без нього не могли б продовжувати рід людський”» [9]. Тобто дослідниця влучно висловлюється про недосконалість сімейного законодавства та при цьому зазначає, що «відразу виникає і запитання: бути матір'ю чи батьком мають право лише дружина та чоловік? Якщо ні, то де

прописані права інших осіб, котрі прагнуть бути батьками, але такого права позбавлені?». З викладеного випливає, що законодавець обмежує (випустивши з кодифікованого акту) низку інших суб'єктів (одиноких матерів, одинокого батька, жінку, яка стала матір'ю завдяки народженню дитини за договором сурогатного материнства, тощо), які мають природне право бути батьком або матір'ю дитини.

Право на материнство (батьківство) у науковій літературі визначено по-різному. Є. О. Харитонов правом на батьківство (материнство) вважає врегульовані нормами сімейного права відносини стосовно особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі. В основі особистих немайнових правовідносин подружжя лежить правовий статус кожного з подружжя, тобто забезпечення законом можливості набуття й реалізації особистих і майнових прав подружжя з метою зміцнення сім'ї, виховання дітей і досягнення особистого щастя [4].

В. С. Гопанчук материнством (батьківством) називає забезпечену законом можливість жінки здійснювати репродуктивну функцію (народжувати здорових дітей), належним чином утримувати їх та виховувати в дусі поваги до прав і свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини. Інакше кажучи, під материнством (батьківством) розуміється можливість жінки (чоловіка) народжувати дітей.

Материнство є правовим станом та включає в себе кілька аспектів, тим самим маючи певні відмінності від батьківства. По-перше, саму можливість вирішувати питання свого материнства, яка охоплюється різноманітним спектром варіантів поведінки:

- право жінки мати дитину;
- право жінки на вибір поведінки, пов'язаної з відмовою від материнства (утримання від сексуальних контактів,

вступ в інтимні зв'язки без мети дітородження, добровільна стерилізація тощо), це право не може бути обмежено ні з боку законодавця (закон не повинен зобов'язувати жінку народжувати потомство), ні з боку сексуального партнера;

– право жінки у виборі контрацептивів.

По-друге, стан материнства, коли йдеться про встановлення стійкого правового зв'язку між матір'ю та дитиною. Цей аспект охоплюється різноманітним спектром правочинностей: від права на повагу сімейного життя до комплексу прав, закріплених у сімейному законодавстві. Цей стан не припиняється з досягненням повноліття.

По-третє, право має реагувати на можливість відмови матері від материнства. Названий вище підхід має деякі невідповідності, а саме основи законодавства України про охорону здоров'я (ст. 50) дозволяють проведення абортів протягом 12 тижнів вагітності за бажанням жінки. Тобто законодавець встановлює чіткі межі здійснення особистого права на переривання вагітності. З моменту спливу або пропускання такого строку починають діяти законодавчі обмеження (заборони) переривання вагітності. Однак здійснення права на материнство пов'язане з низкою ризиків, наслідком загострення екологічної ситуації, зниження доступності медичної допомоги, погіршення загального стану здоров'я, тому за наявності медичних показань існують винятки з зазначеного вище нормативно встановленого правила, і жінка незалежно від терміну вагітності може перервати її.

Положення ч. 3 ст. 49 та ч. 3 ст. 50 СК України встановлюють, що позбавлення жінки (чоловіка) можливості народити дитину (репродуктивної функції) у зв'язку з виконанням нею (ним) конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо неї (нього), є підставою для відшкодування завданої їй (йому) моральної шкоди. Жінка

може втратити здатність народити дитину у зв'язку із захистом Вітчизни. У цьому разі позов про відшкодування моральної шкоди мав би подаватися до Міністерства оборони України, поки не буде визначено єдину державну петицію, уповноважену бути відповідальною по всіх вимогах до держави. Якщо жінка втратила репродуктивну функцію при виконанні своїх трудових, службових обов'язків, відповідальною є відповідна юридична особа – суб'єкт трудового договору. Якщо згвалтована жінка зробила аборт і в результаті втратила здатність до народження дітей, то вона матиме право на відшкодування моральної шкоди за двома підставами: як потерпіла від злочину і як жінка, позбавлена репродуктивної функції. Так у разі обмеження права на материнство (батьківство) посадовими (службовими) особами шляхом вчинення протиправних (злочинних) дій або в разі виконання трудових, конституційних обов'язків громадянина завдано шкоди здоров'ю такої особи, її моральним принципам, це підлягає відшкодуванню в повному обсязі.

Положення ст. 27 Конституції України проголошують: «Кожна людина має невід'ємне право на життя». Тобто життя людини розглядається як первинна і системоутворювальна цінність, що становить основу життєдіяльності людини. Як відомо, життя кожної людини бере свій початок з лона матері, через що невідмінну цінність становить собою право на життя дитини, носієм якого вважається матір. З. В. Ромовська вважає, що в останні роки повсюдно пропагується нове трактування абортів, відповідно до якого «аборт — це не просто припинення прогресування в організмі жінки змін, викликаних розвитком ембріону, а вбивство дитини, котра гине жакливою смертю під скальпелем хірурга, а тому є великим гріхом, який жінці доведеться спокутувати усе життя». Тому, оскільки моральні засади суспільства посідають чільне місце в сімейному праві (певною мірою також є регулятором подружніх відносин між жінкою та чоловіком), то можна сміливо стверджувати, що норми моралі також

забороняють переривання вагітності на будь-якій її стадії, хоча, на жаль, це не має жодного правового значення.

У науковій літературі усталено є думка про те, що сутність особистого немайнового права жінки (дружини) на материнство розкривається через призму правочинності щодо питання: мати чи не мати дитину. Причому зазначається, що право жінки самій вирішувати питання про материнство зумовлене тим, що це пов'язано з її власним здоров'ям та правом на репродуктивну свободу. Н. І. Беседкіна зазначає, що ненароджена і народжена дитина — це лише стадії розвитку однієї й тієї самої людини, тому необхідно ставитися до ненародженої дитини як до природної фази розвитку людини. Додатково дослідник наголошує, що стадії розвитку людини можуть бути розглянуті законодавцем, а також медичною наукою, виходячи з розуміння того, що перед нами єдиний організм, єдина особистість, яка проходить етапи свого життєвого шляху.

Так, О. В. Ієвіна виділяє дві головні складові права на материнство: біологічну (репродуктивну) та соціальну. Автор зазначає, що біологічна (репродуктивна) складова включає право вирішувати питання про зачаття дитини та право вирішувати питання про переривання вагітності або виношування та народження дитини після зачаття. В юридичній літературі зустрічається позиція, що «право на життя виникає лише у плода (тобто того, хто має народитися) як людської істоти від шести тижнів розвитку й аж до виходу з материнського організму, на відміну від ембріона (зародок організму людини від зачаття до шести тижнів внутрішньоутробного розвитку), тобто хто має право народитися, та той, кому пощастило народитися, є дитиною та членом сім'ї». Однак така позиція видається хибною, оскільки початком права на життя можна визначати «період, коли в ембріона можливо зняти енцефалографію мозку і визначити мінімальний рівень свідомості», а це, на думку вчених, можливо здійснити й до шести тижнів

розвитку дитини з утроби матері. Отже, виділяють три підходи до визначення початку охорони дитячого життя в законодавчому порядку: абсолютистський, помірний та ліберальний, тому особисті права ненародженої дитини також не можуть обмежуватися — біологічне життя починається задовго до моменту народження, ще на стадії зародка, то відповідне право повинно надавати можливість зародку зберегти своє життя незалежно від того, які наміри має щодо нього матір.

Звідси випливає, що чоловік фактично обмежений у праві вирішувати питання, чи народжувати жінці дитину від нього. На підтвердження такої позиції є ст. 50 Основ законодавства України про охорону здоров'я, відповідно до якої операція штучного переривання вагітності проводиться в акредитованих закладах охорони здоров'я за бажанням жінки. Тобто про згоду чоловіка не йдеться. Цілком логічним видається узгодження надскладного питання, предметом якого є життя дитини, все ж таки спільно чоловіком та жінкою, незалежно від того, чи перебувають останні в шлюбних відносинах. Звертаючи увагу на моральний аспект і християнське віровизнання українців, незалежно від волевиявлення другого з подружжя стосовно позбавлення життя ембріона у лоні матері, це є аморальним, проте сьогодні встановлює протилежне.

В. Ромовська називає ситуацію, яка склалась в Україні, парадоксальною, оскільки «для продажу одним із подружжя автомобіля потрібна згода другого, а питання про проведення штучного переривання вагітності дружина має право вирішувати своєвільно». Звідси наведене твердження про те, що право на материнство те ж саме щодо права на батьківство (що воно також не обмежується ні сімейним законом, ні сексуальним партнером) не видається можливим. Жінці, яка виношує дитину на початковій стадії вагітності, сімейне законодавство фактично надає право обмежувати чоловіка-батька в

особистому немайновому праві на батьківство.

О. В. Ієвіна зазначає, що повноваження дружини щодо здійснення біологічної (репродуктивної) функції є ширшими, оскільки вирішення питання щодо штучного переривання вагітності або прийняття рішення стосовно народження дитини здійснюється нею самостійно і не потребує згоди чоловіка. На думку вченого, зазначене є свідченням того, що «в юридичній літературі визначення права на батьківство є неповним у зв'язку з історичною зміною ролі батька», оскільки жінка на першому етапі вагітності (до 12 тижнів вагітності) здатна самостійно вирішувати життєво важливе питання: народжувати дитину чи ні. Цим жінці надається репродуктивна свобода і, відповідно, можливість репродуктивного вибору. Отже, такий підхід до права на батьківство «призводить до значного тендерного дисбалансу у сфері сімейних відносин» та законне обмеження права на батьківство у разі, якщо чоловік має такий намір.

Висновки. Отже, у сімейному праві України суб'єктивні здійснення особистих немайнових прав визначені рамками цивільної дієздатності особи, разом із тим, певними часовими межами, у рамках яких особа має змогу здійснювати право на материнство та виконувати пов'язані з цим обов'язки. Причому, особа, здійснюючи право на материнство, батьківство має враховувати думку другого з подружжя, інших членів сім'ї, християнські канони, моральні засади українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. [3-те вид., перероб. і доп.]. К.: Правова єдність, 2009. 432 с. С. 84.
2. Вінгловська О. І. Право дитини на життя як одне з фундаментальних прав людини. Мистецтво лікування. 2009. № 1 (57). С. 46.
3. Сімейне право України: підруч. / Л. М. Баранова та ін.; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2004. С. 264.
4. Ієвіна О. В. Право на материнство та на батьківство як особисті немайнові права. Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. 2011. Вип. № 2 (38). Хмельницький, 2011. 483 с. С. 98.
5. Беседкіна Н. І. Конституційно-правова захист права неродженого ребенка в Російській Федерації: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2005. С. 6–7.
6. Беседкіна Н. І. Права неродившегося ребенка. Государство и право. 2006. № 4. С. 55.
7. Вінгловська О. І. Право дитини на життя як одне з фундаментальних прав людини. Мистецтво лікування. 2009. № 1 (57). С. 48.
8. Перевозчиков Е. В. Конституционное право человека на жизнь и репродуктивные права человека: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Казань: Казанський гос. ун-т ім. Ульянова-Леніна, 2006. С. 16.
9. Право на життя (аборт, евтаназія, смертна кара). Правовий статус особи: стан, проблеми, перспективи: зб. наук. статей, 2018. № 2. С. 14–25.
10. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]. К.: Правова єдність, 2009. 500 с. С. 153.
11. Колисник С. М. Загальна характеристика особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичних осіб. Від громадянського суспільства – до правової держави: Тези VII Міжнародної наукової Internet-конференції студентів та молодих учених. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. С. 25.